

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ПРОФЕСІЙНОЇ ЯКОСТІ

В статті проаналізовано суттєві характеристики самоосвітньої діяльності як професійної якості. Визначено, що реалізація самоосвітньої діяльності на рівні професійної якості ґрунтується на навичках автономного навчання, ініціативної дієвості в умовах невизначеності та самоорганізації пошуку шляхів вирішення складних проблем.

Ключові слова: самоосвіта, самоосвітня діяльність, професійна компетентність, самовдосконалення, автономне навчання.

In this article the essential characteristics of self-education as a professional quality have been analyzed. It has been determined, that realization of self-education of the professional quality level is based on the autonomous learning skills, initiative activity on the conditions of uncertainty and self-organizing of the search of solutions of difficult problems.

Key words: self-education, self-educational activity, professional competence, self-cultivation, autonomous learning.

Постановка проблеми. Сучасна освіта зазнає потужних трансформацій та шукає відповіді на виклики стрімкого розвитку людської цивілізації. Відбувається еволюція наукового розуміння світу, змінюється культурно-інформаційне середовище і відповідно формуються нові вимоги до дидактичних основ вищої школи.

Ядром професійних якостей конкурентоспроможного фахівця, виступає здатність до самоосвіти, яка реалізується через:

- уміння самостійно проводити пошук та відбір інформації, необхідної для реалізації і удосконалення професійної діяльності;
- уміння вчитися самостійно і впродовж всього трудового життя;
- уміння творчо використовувати суму засвоєних знань, самостійно їх поповнювати і здобувати.

У пошуках відповіді на провідні питання постнекласичної дидактики «На які характеристики мають орієнтуватися освітні стратегії та освітні

результати?», «Які компетенції необхідно сформувавши у випускника?» перед вищою школою постає завдання формування здатності до «самоосвітньої діяльності» не тільки як необхідної складової навчальної діяльності студента, але й як системоутворюючого елемента ефективної професійної діяльності в майбутньому. Актуальність проблематики самоосвітньої діяльності як професійної якості фахівця визначили вибір теми нашої роботи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема самоосвіти викликає постійний інтерес науковців. Методологічні засади розгляду самоосвітньої діяльності як професійної якості сформульовані положеннями компетентісного підходу (.А. Андреев, І. Зимня, А. Хуторський, Г. Селевко, О. Пометун, О. Овчарук та інші). Ролі та місця самоосвіти в професійній діяльності присвячені праці Д. Гришина, І. Зимньої, І. Зязюна, Г. Коджаспірової, Г. Серикова, С. Сисоевої, І. Редковець. Психологічні та психолого-педагогічні характеристики самоосвіти розроблялися А. Андреевим, А. Громцевою, С. Калініною, Ю. Калюткіним, А. Ковальовим, В. Лозовою, Л. Рувинським, О. Савченко. Технологічні аспекти освіти та самоосвіти висвітлені в працях В. Беспалько, К. Вази́на, Ю. Петрова, М. Кларина, Е. Полат, І. Подласого та інших. Однак, проблема формування здатності до самоосвітньої діяльності як професійної якості потребує подальших досліджень.

Практика свідчить, що розробка та реалізація «самоосвітніх технологій» в професійному середовищі часом відбувається стихійно, їх головна мета - професійна адаптація людини до швидкоплинних змін у суспільній, професійній та економічній сферах. Цьому в значній мірі сприяють широкі можливості сучасних інформаційних мереж. Проте, ефективними такі проекти можуть бути, насамперед, для користувачів вже з готовими професійними запитами та сформованими навичками самоосвіти. На початковому етапі професійної реалізації індивідуальні професійні самоосвітні траєкторії вчорашніх випускників не визначені чітко, а інколи і взагалі не окреслені.

Мета даної статті – розглянути психолого-педагогічні особливості самоосвітньої діяльності як професійної якості.

Виклад основного матеріалу. Як професійна якість, здатність до самоосвіти є складовою системи професійної компетентності фахівця. Система професійної компетентності забезпечує виконання професійних зобов'язань на основі інтеграції знань, умінь, навичок, професійно значущих якостей особистості (Т. Браже, Н. Запрудський). Професійна компетентність проявляється при вирішенні задач в контексті реальної професійної ситуації.

На рівні ключових компетенцій, поряд з інтерактивним використанням засобів і вмінням функціонувати в соціально гетерогенних групах, здатність до самоосвіти забезпечує конкурентоздатність, професійну мобільність та готовність до інновацій сучасного фахівця. Здатність до самоосвіти є системоутворюючим компонентом «трудового потенціалу» - універсальних компетенцій фахівця, які посилюють можливості людини ефективно здійснювати професійну діяльність, досягати успіху та долати проблеми особистісного та професійного характеру.

Самоосвіта виступає чинником оволодіння професією, надає можливість перетворити професійну діяльність на свій індивідуальний доробок [1]; задовольняє професійні та загальнокультурні пізнавальні інтереси, сприяє підвищенню професійної кваліфікації. [2].

В психолого-педагогічній літературі розрізняють поняття «здатність до самоосвіти» та «готовність до самоосвіти». Готовність самоосвіти визначається як стан суб'єкта, який характеризується позитивним відношенням до самоосвіти та практичним оволодінням цього процесу. [5]. Процес формування готовності до самоосвіти є складним, поступальним та довготривалим. Потенція здатності до самоосвіти розгортається впродовж всього людського життя від здатності самостійно імітувати, наслідувати дорослих в дитинстві до складних інноваційних форм побудови самоосвіти в період зрілого професіоналізму.

Кожна сходинка розвитку самоосвітньої діяльності характеризується інтеграцією попередньо засвоєних знань, навичок самоосвіти та формуванням нових. Виокремлюють репродуктивний (тренувальний), реконструктивний та творчий (пошуковий) рівні розвитку самоосвітньої діяльності. Загалом еволюція самоосвітніх знань, умінь та навичок відбувається в напрямку поступового переходу від гетерономних форм діяльності до автономної самоосвітньої діяльності, зростанні фактору самостійності в її ініціюванні, організації та реалізації.

Змістовні складові готовності до самоосвіти залежать від актуальних освітніх цілей: підготовки післяшкільної самоосвіти, самоосвіти студентів в період навчання у ВНЗ; підготовки до реалізації самоосвіти в майбутній професійній діяльності; здійснення самоосвіти в умовах актуальної професійної діяльності.

О.Фоміна визначає самоосвітню компетентність як якість особистості, що характеризує її здатність до систематичної, самостійно організованої пізнавальної діяльності, спрямованої на подовження власної освіти в загальнокультурному та професійному аспектах [6].

Високий рівень здатності до самоосвіти передбачає отримання системних знань у певній галузі науки, техніки, культури, політичного життя та ін., базується на безпосередній особистій пізнавальній мотивації в органічному поєднанні із самостійністю у вивченні матеріалу.

Оскільки, професійне самовдосконалення – це свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня власної професійної компетенції та розвитку професійно значущих якостей відповідно до власної програми розвитку, самоосвіта на рівні професійної якості включає в себе здатність побудови та реалізації такої програми. Г.Наливайко розглядає здатність до самоосвіти як сформований досвід самостійних намагань і досягнень у самоосвітній діяльності, вироблення власної індивідуальної системи навчання. Характерною особливістю такої системи навчання є перехід від копіювання

зразків самоосвіти до вироблення власної моделі, включення самоосвіти у спосіб життя [3].

Для реалізації самоосвітньої діяльності дуже важливим є мотиваційний фактор. Спонукальною силою самоосвіти є розходження між тим, що є, та тим, що необхідно; між тим, що вже досягнуто, та тим, що планується досягнути. В основі лежить психологічний механізм постійного подолання внутрішніх суперечностей між наявним рівнем виконання певної діяльності і уявним «ідеальним» його станом. В період професійної підготовки рух від незнання до знання переважно детермінований навчальними планами та програмами вчз. Актуалізація протиріччя між тим, що відомо, та тим, що необхідно засвоїти для студентів має поступально-фрагментарний характер. Студент осягає основи професійної діяльності рухаючись в потоці знань від «частин до цілого», поетапно засвоюючи необхідні знання, уміння, навички. Тому досвід самоосвітньої діяльності в професійному плані в цей період також формується фрагментарно, без усвідомлення чітких цілей професійної самоосвіти.

Потреба у професійній самоосвіті, і відповідно можливості професійного самовдосконалення та, що вкрай важливо, самоосвітнього самовдосконалення, в період навчання у вищій школі зазнають значних перешкод. З одного боку студент переживає внутрішній, часто неусвідомлюваний, конфлікт між потребою у професійному самовдосконаленні та невизначеністю орієнтирів такого самовдосконалення, з іншого – існуюче розходження між ідеальними та реальними професійними знаннями не спонукає молоду людину до організації системного та цілеспрямованого самовдосконалення, хоча й озброює значною кількістю інструментальних навичок самоосвіти.

Самоосвіта в період професійної реалізації є одночасно і засобом зняття внутрішнього протиріччя між мотивом та ціллю діяльності професіонала, і інструментом самовдосконалення. Для самоосвіти на професійному рівні характерно «зрушення мотиву на ціль», коли потреба зняти дискомфорт, що виник, перетворюється в систему дій по самовдосконаленню. «Самоосвітня технологія» ґрунтується на усвідомленні загальної мети самовдосконалення та

реалізації принципу від «цілого до частин». Весь процес створення «самоосвітньої технології» підпорядкований пошуку і вдосконаленню відповідей на запитання: «Чому навчатися?», «Як навчатися?».

Таким чином, на рівні професійної якості самоосвіта набуває рис яскраво вираженого особистісно-центрованого процесу. Це виявляється в тісному взаємозв'язку самоосвіти із внутрішньоособистісними процесами розвитку самості людини: самопізнання; самовизначення, саморозвитку, самореалізації, самоактуалізації, самовдосконалення, самоконтролю, самоорганізації. Розгортання самості (суб'єктності) особистості означає розвиток та реалізацію здатності до самостійного, автономного ініціювання, управління, оцінки та особистісного самовизначення в процесі діяльності. Самоосвітня компетентність розвивається самим суб'єктом діяльності, ним самим організується і контролюється і є такою, яку він розвиває як автор своїх зусиль, виступає стрижнем структури особистості фахівця, одним із базових її компонентів [3].

Характерною особливістю самоосвітньої діяльності як професійної якості є її інструментальна дієвість. Професійна діяльність відбувається в умовах вирішення реальних, а не штучних виробничих ситуацій. З педагогічної точки зору, реальні професійні ситуації мають всі ознаки педагогічних ситуацій розвитку (В.Давидов): включають моделювання контексту реально значущої для фахівця діяльності та постановку проблемного, пошукового або творчого завдання [4]. Ефективна професійна діяльність – можливою за умови високого розвитку відповідальності та навичок самоорганізації, самоконтролю, самооцінки результатів.

В психолого-педагогічній літературі підкреслюється значення навичок самоорганізації як складових самоосвітніх умінь: цілепокладання, планування і організації пізнавальної діяльності (проектування власних дій, регламентація часу, вибір форм, прийомів, джерел самоосвіти, створення оптимально сприятливих умов для самоосвіти). Важливим здобутком самоосвітнього вдосконалення на рівні професійної якості є навички інтеграції різноманітних

видів самоосвітніх умінь (опрацювання тексту з різного виду носіїв: книжок, аудіовізуальних, художніх, музичних, «екранних»; залучення логічних, математичних, статистичних інструментів для роботи з інформацією тощо) та актуалізацію їх потенціалу в нових умовах [1].

Самоосвітня діяльність стає професійною якістю лише у випадку, коли вона сприяє успішному виконанню професійної діяльності, ефективному розв'язанню професійних завдань. Необхідність самоосвіти професіонала впливає з запитів професійного досвіду. В психології праці професійний досвід визначається як процес практичного впливу людини на зовнішній світ засобами професійної діяльності та результат цього впливу у вигляді знань, вмінь, емоційного переживання.

Предметом самоосвіти в професійному досвіді можуть бути практика, тобто конкретна виробнича задача, яку необхідно вирішити; теоретичні питання, які нерозривно пов'язані з практичною діяльністю, через неї перевіряються та закріплюються. В деяких випадках, самостійно досліджена теоретична інформація професійно-практичного змісту дозволяє уникнути можливих помилок у майбутньому. Самоосвітня діяльність може бути спрямованою на професійний досвід інших, оскільки аналіз професійної діяльності «майстрів» та «підмайстрів» є потужним засобом самовдосконалення. Найбільш цінним джерелом професійного досвіду є власні помилки. Саме помилки мотивують глибинне усвідомлення своєї відповідальності в професійній діяльності. Відповідальність (професійна, особистісна, економічна, юридична) являє собою і специфічну ознаку самоосвітньої діяльності на рівні професійної якості і одночасно потужний стимул для усвідомлення значення самоосвіти в професійній діяльності.

Висновки. Самоосвітня діяльність являє собою вищу форму пізнавально-навчальної діяльності людини. Це найбільш складний вид освітньої діяльності, оскільки пов'язаний з процедурами саморефлексії, самооцінки, самоідентифікації та виробкою умінь самостійно здобувати актуальні знання та трансформувати їх у практичну діяльність. Самоосвіта професіонала завжди

пов'язана з його професійним досвідом, її зміст визначається, коректується та перевіряється реальними професійними ситуаціями. Самоосвітня діяльність на рівні професійної якості характеризується максимальною автономністю, самоусвідомленністю процесу побудови та реалізації самовдосконалення в особистісному та професійному плані. Самоосвітня діяльність є системним, цілісним процесом, який справляє інтегруючий вплив на професійну діяльність фахівця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зборовский Г.Е. Самообразование как социологическая проблема / Г.Е. Зборовский, Е.А. Шуклина // Социологические исследования. – 1997. - №10. – С.78-87.
2. Каджаспирова Г.М. Педагогика: учеб. для студ. / Г.М. Каджаспирова. – М.: ГИЦ ВЛАДОС, 2003 - 352с.
3. Наливайко Г.В. Развитие самоосвітньої компетентності вчителів початкових класів у системі підвищення кваліфікації: автореф. дис. канд. пед. наук / Г.В. Наливайко. – К. 2012 – 22с.
4. Педагогические теории, системы, технологии: Учеб. для студ. высш и средн. учеб. заведений / Котова И.Б., Шиянов Е.Н., Смирнов С.А. и др. // Под ред. С.А. Смирнова. – М.: Академия, 2004. - 509с.
5. Сипченко О. Формування готовності до самоосвіти майбутніх вчителів як педагогічна проблема. / Збірник наук. праць «Гуманізація навчально-виховного процесу» / За ред. В.І. Сипченка. – Словянск, СДПУ, 2012. – С.10-16
6. Фомина Е.Н. Формирование самообразовательной компетентности студентов на основе применения модульной технологии (на примере средних профессиональных учебных заведений): автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.08 / Е. Н. Фомина. – Волгоград, 2007. – 24 с

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Гущина Тетяна Юріївна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології і педагогіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».